

Література

1. Home - Young Citizens. *Young Citizens*. URL: <https://www.youngcitizens.org/> (date of access: 30.10.2023).
2. Tokarieva A. V., Chyzhykova I. V. Contemporary approaches to the formation of students' civic competence: international and national contexts. *Bulletin of Alfred Nobel University Series "Pedagogy and Psychology"*. 2021. Vol. 1, no. 21. URL: <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2021-1-21-10> (date of access: 30.10.2023).
3. Розвиток громадянської компетенції в НУШ: що потрібно знати? *Шкільне життя*. URL: <https://www.schoollife.org.ua/rozvytok-gromadyanskoji-kompetentsiyi-v-nush-shho-potribno-znati/> (дата звернення: 30.10.2023).

ФОРМУВАННЯ В УЧНІВ ПРАВОВИХ ПОНЯТЬ

Олександр Довбня

Науковий керівник:

Лілія Рябовол

Одним із компонентів системи навчання правознавства у школі є зміст, структурними компонентами якого є фактичний і теоретичний матеріал. Фактичний матеріал складається з фактів державно-правової дійсності, відображаючи ознаки і властивості зовнішньої сторони матеріалу. Теоретичний матеріал – осмислення внутрішньої сутності фактів. Більш складним і важливим є теоретичний матеріал, оскільки без розуміння внутрішньої сутності фактів, не можна розібратися із зовнішніми сторонами правничого матеріалу.

Правові поняття – основний компонент теоретичного навчального правознавчого матеріалу, їх формування в учнів є важливим завданням вчителя. Для ефективної організації цієї роботи вчитель має розуміти послідовність етапів процесу формування правових понять та особливості понятійного апарату правознавства.

Насамперед, з'ясуємо, що таке правове поняття. Поняття – одна з форм мислення, в якій відображаються загальні істотні властивості предметів та явищ об'єктивної дійсності, загальні взаємозв'язки між ними у вигляді ознак як цілісної сукупності, що становлять зміст поняття (С. Гочаренко). Юридичний термін – це слово або словосполучення, що позначає поняття з правової сфери суспільного життя і визначається в юридичній літературі (нормативно-правових актах, юридичних енциклопедіях, словниках, довідниках, тощо) [1, с. 482]. Юридичний термін співвідноситься з правовим поняттям як першоелемент правового знання і є його знаковою (мовною) моделлю, репрезентованою у формі звуків та літер, а правове поняття, його внутрішній зміст, обсяг і структура є логіко-сисловою основою для окреслення термінологічного значення у формі дефініції, яка узагальнює найбільш істотні ознаки і взаємозв'язки правового явища [6, с. 100].

Звернемося до класифікації правових понять, адже, певний вид поняття зумовлює методику його формування в учнів. Поняття у правознавчих курсах поділяють за такими критеріями, як от: зміст, ступінь узагальнення (загальності), ступінь відомості учням (новизни), структура, закріпленість у законодавстві,

значення. За змістом класифікувати поняття доцільно тому, що правознавчі курси насичено не лише правовими, але й морально-етичними, філософськими, економічними, історичними, політичними поняттями. Відтак, вчитель повинен уміти відокремити правові поняття від інших й основну увагу приділяти саме їх формуванню в учнів. Зазначимо, що деякі поняття є інтегрованими, тобто охоплюють різні аспекти змісту, є предметом вивчення різних навчальних предметів/ наук, як от: податки, бюджет, власність, підприємницька діяльність (правознавство, економіка), природні ресурси (правознавство, географія), власники природних ресурсів (правознавство, економіка, географія) тощо. У процесі формування таких понять передусім необхідно визначати правові аспекти їх змісту і саме на ці аспекти акцентувати увагу учнів, при цьому, використовуючи міжпредметні зв'язки, сприяючи формуванню у свідомості учня цілісної наукової картини світу [2, с. 135-136].

За ступенем узагальнення (загальності) розрізняють: окремі, загальні, найбільш загальні поняття. Найбільш загальними є такі поняття, що наскрізно проходять через увесь матеріал курсу, як: держава, право, правова держава, громадянське суспільство, свобода, рівність, тощо. Найменш загальні (окремі) поняття розкриваються упродовж кількох, або, навіть, одного уроку й забезпечують засвоєння матеріалу однієї/ невеликої теми, як от: спадщина, заповіт (Тема: Спадкове право); кабінет міністрів, міністерства (Тема: Органи державної виконавчої влади в Україні); дізнання, попереднє (досудове) слідство (Тема: Правоохоронні органи України), тощо [2, с. 135].

За структурою розрізняють прості й складні (складносистемні) поняття. Складні поняття – системне, структуроване, цілісне утворення, в основі якого – відповідне складне явище державно-правової дійсності, частини якого взаємопов'язані, проте, певною мірою самостійні, у зв'язку з чим, можуть вивчатися як відокремлені елементи й засвоюватися як менш складні поняття. При цьому, формування й усвідомлення учнем складного поняття забезпечується лише шляхом усвідомлення комплексності та єдності відповідного явища. Формуючи складні поняття доцільно використовувати наочність, структурно-логічні схеми, які б відображали його цілісність та єдність, взаємозв'язки між елементами та їх обумовленість [5, с. 17].

За ступенем відомості учням правові поняття поділяються на відомі, маловідомі й невідомі. Маловідомі й невідомі поняття вимагають більш ґрунтовної підготовки вчителя до їх формування в учнів. Як організатор процесу формування понятійного апарату, вчитель має виходити з того, що деякі поняття вже відомі учням з інших навчальних предметів, а це актуалізує використання міжпредметних зв'язків, передусім, з історією. Так, з історичних курсів учням відомі такі поняття, як: держава, право, конституція, монархія, республіка, демократія, тощо. Однак, формуючи ці поняття як правові, необхідно вказувати на їх юридичні властивості, спиратись на норми права, показувати нові зв'язки, що виникають завдяки регламентації цих явищ правом та законодавством. Формування понять варто також здійснювати з урахуванням життєвого досвіду учнів [2, с. 137].

Зазначимо, що формування правових понять має свої особливості на профільному рівні навчання правознавства, коли слід поглиблювати зміст тих понять, які вже відомі учням з курсу Основи правознавства у 9-ому класі. Окрім того, формуючи в учнів такі правові поняття, як: органи державної влади України, органи

місцевого самоврядування, виборчий процес, права та свободи людини, доцільно звертатися до знань, отриманих учнями з різних інформаційних джерел, зокрема засобів масової інформації, акцентуючи при цьому на юридичний, а не публіцистичний чи побутовий зміст цих понять. Слід також враховувати, що зміст правових понять розвивається, змінюється, насамперед у зв'язку зі змінами у чинному законодавстві. Важливими для засвоєння учнями є вміння логічно й критично мислити, проводити аналіз, порівнювати, узагальнювати, тощо [1, с. 90].

Процес формування правових понять проходить у декілька етапів. На першому доцільним і необхідним є використання інформації з різних джерел з метою забезпечення як безпосереднього, так й опосередкованого сприймання та здійснення учнями слухання, читання, спостереження, у результаті чого у свідомості учнів виникають образи предметів, явищ, процесів або уявлення про них. На другому етапі відбувається осмислення, розуміння й узагальнення навчального правознавчого матеріалу, розкриття істотних ознак і властивостей предметів і явищ та формулювання на цій основі наукових понять. Встановлення істотних рис та якостей об'єктів навчального пізнання, їх осмислення та розуміння наразі є підґрунтям узагальнення. Відповідними методичними прийомами є: пояснення, роз'яснення, доведення, розмірковування, порівняльна та узагальнююча характеристики, деталізація, встановлення тенденцій, тощо. Третій завершальний етап формування правових понять і загалом засвоєння теоретичного матеріалу передбачає їх застосування, способами якого є: аналіз та юридична оцінка конкретних життєвих ситуацій, вирішення юридичних задач, виконання вправ, робота з нормативно-правовими актами й використання отриманої з них інформації для юридичного аналізу ситуацій, складання документів юридичного значення (заява, скарга, позовна заява). У результаті цього учень переосмислює старі уявлення про поняття, що формуються, співвідносить їх із набутими знаннями; забезпечується закріплення і систематизація, тобто визначення місця нового поняття (нових знань) в системі раніше засвоєних правових знань, що вже є в свідомості учня [3, с. 84-86]

Розглянемо втілення описаного вище трьохетапного процесу формування правових понять на прикладі поняття адміністративного проступку. Для утворення правового уявлення про нього можливою є демонстрація фільму, телепередачі, презентації, тощо з відповідними прикладами. Подальша робота може бути організована шляхом виділення суттєвих ознак адміністративного проступку як порушення певної норми адміністративного права. Потім учням можна запропонувати знайти цю ознаку у наведених ситуаціях [4, с. 25-26].

Отже, формування правових понять в учнів – важлива складова навчання правознавства. Формування правових понять як процес передбачає послідовне проходження трьох етапів, а також врахування специфіки правових понять та конкретного виду поняття.

Література

1. Майорський В. В. Системне формування понять у навчанні правознавства учнів профільних класів. *Український педагогічний журнал*. 2016. № 2. С. 88-92.
2. Рябовол Л. Т. Понятійний апарат шкільних курсів правознавства: загальна характеристика та особливості. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2012. Вип. 64. С. 134-139.

3. Рябовол Л. Т. Вивчення теоретичного правознавчого матеріалу та формування правових понять. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2012. Випуск 5. Частина 2. С. 81-87.

4. Стецик Ю. Дидактичні підходи до методики формування правових понять в учнів загальноосвітніх навчальних закладів України. *Молодь і ринок* № 10 (141). 2016. С. 24-29.

5. Ткачова Н. А. Педагогічні основи формування правосвідомості учнів у закладах професійно-технічної освіти : автореф. ... докт. пед. наук. Київ, 2002. 36 с.

6. Яцишин Н. П. Юридична термінологія як спеціалізована система правових понять. *Термінологічний вісник*. 2013. Вип. 2(2). С. 99-103.

ФОРМУВАННЯ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ГРОМАДЯНСЬКИХ ТА СОЦІАЛЬНИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Антон Зенченко

Науковий керівник:

Андрій Гриценко

Події лютого 2014-го та 2022-го року стали одними з найвирішальніших в історії не тільки незалежної України, а й у масштабі загального державотворення та становлення нашої нації. Вони вплинули на всі сфери життя населення країни, людям та державній системі доводиться адаптуватися під нові реалії інформаційного протистояння та реальної війни з сусідніми країнами.

Російсько-українська війна призвела до значних змін у соціокультурному та політичному середовищі обох країн: в умовах потужного конфлікту навчальні заклади стикаються з викликами, пов'язаними з непередбачуваною постійною загрозою безпеки, евакуацією населення та дефіцитом ресурсів. Освітній процес переживає значні труднощі через перерви у навчанні, переселення учнів, втрату наукового потенціалу, педагогічного ресурсу, у тому числі й морального та емоційного виснаження [3; 6].

Проте саме в умовах воєнного конфлікту важливо зосередити зусилля на формуванні громадянських та соціальних компетентностей учнів, використовувати кризові ситуації можуть взаємодіяти з освітою, створюючи можливості для розвитку резильєнтності, взаємодопомоги та громадянської відповідальності [1; 3]. Важливо визначити ключові аспекти, які допоможуть сформувати у здобувачів освіти потрібні компетентності в умовах конфлікту.

Переосмислена мета сучасної освіти – виховати свідомого громадянина та патріота своєї країни, який залишиться жити в ній, працюватиме та будуватиме сім'ю саме тут, а не десь за кордоном, а у скрутний для країни час може стати до лав її оборонців. Основоположним підґрунтям для виховання з національною ідеєю в освіті є історія як навчальна дисципліна [2]. Саме вона є своєрідним рупором, крізь який пропагуються потрібні для країни ідеї. Варто відзначити, що «пропаганда» у цьому контексті має позитивний характер, бо пропагуються правдиві факти історії